

SAHİBİ

Ist. Yük. İslâm Enstitüsü Mezunları
Cemiyeti Başkanı
Mustafa PEKTUT

★

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Cahid BALTACI

★

IDARE MÜDÜRÜ
Mustafa YAMAN

★

Reklâm İşleri
MUSTAFA EFİLOĞLU

★

TEMSİLCİLERİMİZ

Ankara: Rıza ÖZSU
Konya: Ali MARAŞLIGİL
Kayseri: İsmail ELİUZ
İzmir: Ali ARSLAN
Erzurum: N. Tayyar TAŞ

★

Hattat - Ressam
Turan SEVGİLİ

★

İDAREHANE

Nuruosmaniye Cad. No: 8/6
Telf.: 22 46 02. Cağaloğlu — İST.
Haberleşme ve Havale
P.K. 1315 SİRKECİ — İSTANBUL

★

ABONE VE İLAN

Yıllık 12 sayı 40 TL.
Altı aylık 6 sayı 20 TL.
Yabancı memleketlere posta ve kırı-
tasiye ücreti eklenir.
Her türlü reklâm ve ilanlar özel ta-
rifeye tabidir.

★

Yıl: 3 — Sayı: 33
Tarih: 6/7/1973

Dizgi — Baskı
İrfan Matbaası — İST.

Tarih

Selçuklular Tarihi Hakkında Araştırmalar ve Tenkidler

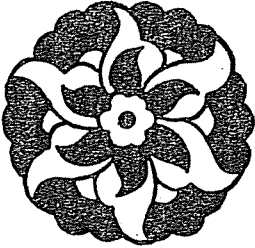
Yabgulular Meselesinin Tarihi Esasları

— v —

Prof. Dr. OSMAN
TURAN

ELÇUKLULAR tarihinde, kitabımızın ölçülerine göre «*Yabgulular meselesi*» adlı başlık altında böyle bir mesele olduğunu ileri sürmüş ve çok kesif bir ifade ile bu hususu aydınlatmış bulunuyorduk. Aslında Selçuklular tarihi o derece karanlıklar içinde kalmıştır, ki bugüne kadar böyle bir mesele değil sadece muamma hâlinde kalan bir *Naukya* adı bahis mevzuu oluyordu. Filhakika Malazgird muharebesi hakkında değerli bir araştırma yapan Cl. Cahen Sultan Alp Arslan'a karşı isyan edip, Anadolu yolu ile, Bizans'a kaçan Selçuklu şehzadesi Erbasgan veya El-basan'a (yazar bu adı) diğerleri gibi yanlış olarak *Erisîği* okumuştur) mensup olan Türkmenlerin adını *Naukya* olarak kaydetmişti. Fuad Köprülü ise bunun yirmi dört Oğuz boyundan Yıva kabilesinin adı olduğunu ileri sürmüş ve bunu «ileride bütün tarihî ve lisanî delillerle izah» edeceğini vâdetmiş; fakat merhûm aslında doğru olmayan ve ifadesine rağmen hiç bir hazırlığı da bulunmayan bu mevzu üzerinde bir daha durmamış; sâdece böyle bir Türkçe isim olamayacağı düşüncesiyle bu adı Yıva sanırken bir yakıştırmadan başka bir şey yapmamıştır. Ondan sonra Merhûm Mükrimin Halil Yınanç «*Anadolu'nun Fethi*» adlı eserini yazarken bu görüşü kabul ederek bunların Oğuz boyu Yıva'lar olup ismin de *Yıvak* şeklinde olacağını ileri sürmüştü. Bu kayıtların tesirinde kalan Prof. Faruk Sümer Yıva boyuna dair bir makalesinde bu fikre katılmıştır. (1) Biz Selçuklu Tarihinin bu devri üzerinde henüz kâfi derecede durmamış bulunduğumuzdan vaktiyle bu yakıştırma izahı I. Kılıç Arslan makalemizde kabul etmiştik. Fakat Selçuklular tarihini yazar ve kaynakları daha sıkı bir tetkikten geçirirken bu isimle meydana çıkan bir Türkmen grubu ile Yıva'lar arasında bir isim ve kabile münasebeti

olmadığını anlamış ve bu adın Türkçe Yavgulu'lar (Yabgulular) adının arapça *Yavag(k)ıyye* ve farsça *Yavgıyân* şeklini almasından ibaret olduğunu meydana koymuştuk. Bugüne kadar aslâ bahis mevzuu ve mevcûd bulunmayan Yabgulular fikri İbrahim Kafesoğlu'nu da cezbetmiş; bu sebeple yazma eserimizle birlikte bunu da «*Selçuklular*» maddesine aktarmaktan kurtulamamış; fakat burada yakalanacağını hesaplıyarak tereddüdünü de göstermiştir. Zirâ bu fikrin bize aid olduğu daha önce yayılmıştı. (2)

Alp Arslan ve Melikşâh zamanında şehzâde isyanları münasebetiyle ve onlara mensup olarak meydana çıkan bu adın ilk kaynağını Sibt ibn al-Cevzi'nin *Mir'at uz-zamân*'ı teşkil eder. O da bu devre aid bilgileri Muhammed bin Hilâl al-Sâbi'ye aid «*Uyûn ut-tevârih*'dan almıştır, ki müellif bu kaybolmuş eserinde Hicrî 448-479 yılları arasında geçen vakaları babasının eserini zeyl olarak yazmıştır. Sibt Alp Arslan'a karşı isyan edip Anadolu'ya kaçan Er-basan (Er-basgan) veya El-basan'ın «*Yavgıyye* (veyahut *Navgıyye*) tâfesiyle birlikte Rûma gittiğini» söyler. Selçuk'un torunu ve Yunus'un oğlu olduğunu meydana koyduğumuz bu Er-basan'dan sonra da: *Türkmen al-Yavgıyye*'den bir cemaat, reisleri Atsız'ın idaresinde, vararak Filistin taraflarını fethetti» ve orada bir beylik kurdu. Kaynak bunların da âsî olup kaçtıklarını belirtir. Ona göre «*Sultan Melikşâh'ın amca-zâdesi olan Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ın da Yavgıyye'den olduğu rivâyet edilir*». Nitekim aynı kaynak, Süleyman-şâh henüz Urfa taraflarında bulunurken, Filistin'e giden bu Türkmenler (Yavgıyye) den bir kısmı, Selçuklu Hânedanına mensup olması ve Melikşâh'a karşı bulunmaları sebebiyle, Kutalmış oğlunu dâvet ediyor ve onu Sultan olarak tanıyacıklarını bildiriyordu. Bu sıralarda Alp Arslan'ın hemşiresi ve Er-basan'ın zevcesi olan Gevher Hatun da kocasına kavuşmak için «Rûm (Anadolu) beldelerine gitmekte olan Yavgıyye'ye erişmek üzere Azerbaycan'a hareket etmiş»; fakat Nizâm ül-Mülk'ün gönderdiği askerî bir kuvvet bu Selçuklu Hatunu'nun isyanını bertaraf etmişti. Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra oğlu I. Kılıç Arslan İsfahan'a götürülmüş ve Melikşâh'ın nezaretinde altı yıl kalmıştı. Onun da ölümü (1092) ile serbesti kazanan Kılıç Arslan aynı «Yavgıyye askerleri (kabileleri) ile birlikte» Anadolu'ya dönmüş ve İznik'de babasının tahtına oturmuştur. (3)

Büyük Selçuklulara karşı saltanat davasında bulunan ve isyan eden şehzâde ve beylere mensup bu Türkmen tâifenin adını Sibt *Nâvgıyye Yâvgıyye* *Yavgıyye*, *Lâvgıyye* ve *Nâzgiyye* gibi çeşitli ad ve bozuk imlâlarla vermekte; bunların hep âsî kabileler olarak Anadolu'ya ve Suriye'ye kaçtıklarını belirtmektedir. Başta Arslan Yabgu'nun torunları olmak üzere hepsinin hânedâna mensup bulunması veya onun da mensup bulunduğu Kınık boyundan gelen beyler olması *Yavgıyya* (Yabgulular) nin bu kadar büyük bir kitle teşkil etmeleri sebebi göstermiştir. Nitekim XII. asır tarihçisi İbn al-Azrak Filistin Yavgıyya'lerinin reisi olan Atsız'ın da Kınık boyundan (*Min Cıyl Kınık*) geldiğini söyler. Esasen feodal Türk cemiyetinde şehzâde ve beylerin siyasî rolleri de ancak hanedana ve Kınık boyuna mensubiyetleri ile mümkündür. (4) Bu durum ile bir münasebeti olamayacağını da gösterir. Zaten çağdaş bir müellif olan Kaşgarlı Mahmud da bu Oğuz *Yva* adını bu imlâ ile vermiş; bunun Yıvak ve Yavuk gibi başka bir şekilde mevcudiyeti de görülmemiştir. Öte yandan bu Türkmenlerin, esas itibariyle, Arslan Yabgu'nun torunlarına veya onlar gibi isyan eden Er-basan ve

Atsız'a bağlı bulunmaları da dikkati çekmektedir. Filhakika Selçuk'un ölümünden sonra, onun en büyük oğlu olarak, hayatta kalan Arslan (İsrâil) ailenin reisi olarak Oğuzlara aid *Yabgu* unvanını almıştı. Lâkin bilâhara Oğuzlar arasında siyasi birlik bozulduğu için Tuğrul ve Çağrı beylerin teşkil ettiği ana kolu kaynaklar (bilhassa Bayhaki) dar manasiyle *Selçukiyân* (Selçuklular) adıyla anarlarken diğerlerini de İbrahim Yımal'a nisbetle *Yımalıyân*, Kızıl ve Yağmur beylere nisbetle de *Kızılyân* ve *Yağmuriyân* adları ile adlandırıyorlardı.

Selçuklular ve kolları hakkında bu isimlerin mevcudiyeti kaydedildiği halde Arslan Yabgu'ya tâbi Oğuzların hangi isimle anıldığı bize kadar gelmemiş ve kaynakların kifayetsizliği bunların adını meçhul bırakmıştır. Buna mukabil Arslan Yabgu Sultan Mahmud tarafından esir edilip hapishanede ölmekle ona mensup Türkmenler, küçük parçalara ayrılarak, Kızıl ve Yağmur beylere göre Kızıllılar (*Kızılyan*) Yağmurlular (*Yağmuryan*) gibi isimler almışlardı. Gazneliler ve daha sonra Selçuklulara karşı istiklâllerini muhafaza eden ve Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra evladlarına bağlı kalarak her fırsatta onların saltanat davalarına karışan bu Oğuzlar Horasan, İran, Irak, Azerbaycan ve Şarkî Anadolu bölgelerine göçüyor ve akınlarda bulunuyorlardı. Birlikten mahrûm bu dağılık Türkmenlerin topluluk isimleri o derece meçhûl kalmış ve unutulmuştu, ki İbn ul-Esîr, diğerlerinden ayırmak için, bunlara «*Irak Oğuzları*» adını vermişti. Fakat yerleştikleri ve sadece diğerlerinden önce Garp ülkelerinde göründükleri için coğrafi bölgeye göre böyle bir isim kendilerine ve İslâm kavimlerine yabancı olduğu gibi Arslan Yabgu zamanında Maverâünnehirde de bu ismin bahis mevzuu olamayacağı aşikârdır. Böylece diğer Selçuklu kolları gibi bunların da reisleri Arslan Yavgu'ya nisbetle Yavgulular adını taşımış bulunmaları, bu adın Farslarca *Yavgıyân* (*Yavgıyân*) Araplarca da Yavgıyya (*Yavgıyya*) şekillerine sokulması ve Türkçe'nin tekâmülüne göre de Yabgu'nun Yavgu olması normaldir. (5)

Bu muhakeme tarih ve filoloji ile de teyid olununca başlangıçtan beri Büyük Selçuklularla saltanat mücadelesi yaparak Anadolu'ya kaçan Arslan Yabgu'ya ve evlâdlarına mensup Türkmenlerin artık Yavgulular adını taşıdığını ve Sibt'in eserinde Yavgıyya şeklini aldığı istidlâlde pek zorluk yoktur. Zira İslâm müelliflerince meçhul kalan ve hususiyle Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Horasan, İran ve Irak taraflarına geldikleri için anlaşılamayan bu ismin Sibt'in Yavgululara aid parçalarında çeşitli ve bozuk imlâlarla yazılması da yazar veya müstensihlerin bu adın mahiyeti ve telâffuzunu kavrayamadıklarını göstermiştir. Selçuklu sultanı Alp Arslan ve Melikşâh'a karşı isyan eden Er-basan ve Atsız'ın da Süleyman-şâh; kardeşleri ve oğlu Kılıç Arslan gibi Yavgulu reisi olarak gösterilmeleri de Arslan Yabgu'nun torunları ile birlikte olmaları veya aynı yolda âsî bulunmaları ile alâkalıdır.

Alp Arslan ve Melikşâh'a karşı mücadelelerde ismi geçen bu Yavgulular Anadolu'ya göçtükten ve Süleyman-şâh'ın kurduğu yeni Selçuklu devletinin idaresine girdikten sonra onların siyasi rolleri gittikçe silinmiştir. Gerçekten Anadolu'nun fethi ve iskânında mühim rolü olan Yavguluların, feodal mücadeleler sona erip kendi sultanlarına aid Türkiye ile İran Selçuklu devleti arasında rekabet başlayınca, artık ehemmiyetlerini ve isimlerini kaybetmeleri tabii idi. Zirâ bir bakıma bütün Anadolu Türkleri Yavgulu oldu demektir. Bununla beraber feodal çatışmalarda ve Anadolu'nun iskânında bu kadar mühim bir mevki olan ilk göçebe Yavgu-

luların, daha bir müddet, bazı topluluklar halinde, varlıklarını ve isimlerini muhafaza ettikleri, tarihî ve etnik bir takım izler bıraktıkları görülmektedir. Nitekim XII. asır tarihçisi 'Azîmî'nin, Anadolu'nun çok buhranlı bir devrinde, 534 (1140) yılında, «*Yavgıyya (Yavgulular) ile Rûmlar arasında vukubulan bir savaşta Allahın müslümanları muzaffer*» kıldığına dair ifadesi henüz bu isimde bir topluluğun bulunduğunu göstermektedir (6) XIII. asırda Farsça yazılı kaynaklarda ismin açıkça *Yavgıyân* (Yavgulular) şeklinde meydana çıkması bizim görüşümüz bakımından çok mühimdir. Filhakika İbn Bîbî, Mogol istilâsiyle alâkalı olarak «*âsi Türkler, sefih ve akılsızlar ile onların Yavgıyân'dan olan halefleri memleketin (Selçuklu Türkiye'sinin) hudutlarına girdiler*» ifadesiyle Sıbt ve 'Azîmî tarafından bozuk imlâlarla verilen ismi sağlam bir şekilde meydana koyar. (7) İbn Bîbî gibi Raşideddin de bu sıralarda Hazretmlilerin ve sair Türkmenlerin Şarkî Anadolu'da kargaşalık çıkardıklarından bahseder ve Mogollar önünde «*Yavgıyan ve Sultan Selâleddin'in bozguna uğramış askerleri Ahlat kapısından Şam'a ve Mısır'a doğru gittiler*» derken aynı tâîfeye aid mu'tâd hareketlere işaret eder. (8) Filhakika Gazneliler ve Selçuklular karşısında istiklâllerini muhafaza ederek süratle hareket, göç, akın ve yağmalarda bulunan bu Yavgulu Türkmenlerinin yerli halk tarafından iyi karşılanmadığı ve bu sebeple isimlerinin eşkiya, yağmacı ve akılsız mânâlarına geldiği anlaşılmakta ve İbn Bîbî'nin metni de bahis mevzuu Türkmenlerin bizzat Yavgulular olmasa bile adlarının isim ve sıfat hâlinde kullanıldığını ifade etmektedir. Sinop, Ordu, Çorum, Sivas, Erzurum, Kütahya, Denizli ve Antalya'da Türkmenlerle meskûn on iki köyün *Yavı* veya *Yavu* adını taşımasını da bu Yavgu ve Yavgulu adı ve taifesinin izi olarak bugüne kadar yaşamış gözükmektedir. (9)

Sır-derya Oğuzlarının hükümdarları kan değil yabgu unvanını taşıdığı bilindiği gibi bunların da Selçuklulardan önce İslâm ülkelerinde Yavgulu adı ile tanındıkları dikkati çeker. Selçukluların Maverâünnehire göçleri sırasında, Buveyhî'ler zamanında ve 1006 yılında, Yavgıyân (Yavgulular) adı ile bazı Türklerin Bayhak havâlisinde ve Bizans'a karşı gazâlarda bulduklarına dair kayıtlar da burada zikre şâyândır. Gerçekten Nizam ül-Mülk, *Sıyyaset-nâme'sinde* (yeni neşrinde), Yavgıyân şeklinde adı doğru olarak yazılan bir tâîfenin (eski neşirlerinde Nâvgıyân) Rûm gazasına katıldığına dair bir hikâyeye nakleder. (10) İbn Funduk'a göre Ahmed isminde kudretli bir kimse Yavgıyân (metinde Nâvgıyân) ordu-siyle 1006 yılında Bayhak havâlisine bir akın yapmıştır. Müellif aynı yerde Yavgıyan (Navgiyan) ve Yavgı askerlerinden bahsederken Yangi-kent Oğuzların Yabgusu ve Selçukluların düşmanı olan Şahmelik bin Ali el-Barani'nin bu bölgeye akınlarına da temas eder. (11) Bu kayıtlar Oğuz Yabgusunun faaliyetlerini gösterir. Nitekim Oğuz Yabgusunun 391 (1000) yılında İslâmiyeti kabûl ettiğini, Sâ mânî emiri İbrahim ile ittifak ve sîhriyet kurduğunu biliyoruz. (12) Bu da Yabgu Oğuzlarının İslâm dünyası işlerine oldukça eski bir zamanda ne derece katıldıklarına delâlet eder, hatta bu Türkmenler İslâmiyeti kabûl ettikten sonra Türkistan gönüllü ve gazilerine karışarak Bizans'a karşı cihâda gidiyorlardı. Nitekim Türklerin 963 ve 965 yıllarında Anadolu gazalarına katıldıklarını biliyoruz. Çağrı Bey, bu eski ananeye göre 1018 senesinde, kendi Oğuzları ile, Şarkî Anadolu'ya kadar akın yapmış; bu akın esnasında Azerbaycan'da karşılaştığı Türkmenleri de yanına almış ve Buhara dönüşünde bunları oralarda bırakmıştı. Bu hâdiseler Arslan Yabgu veya Yen-

gi-kent Yabgularına ait bu hareketler dolayısıyla, ki Selçuklu devletinin kuruluşundan önce Yavgulular (Yavgıyân) ın ve onlara dair kayıtların kaynaklara geçmesine imkân vermiştir (13)

- (1) Bak. Selçuklular tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara 1965, s. 120-123.
- (2) İ. Kafesoğlu, Selçuklular, İslâm Ansiklopedisi (İA), s. 360 a).
- (3) Bak. Osman Turan, I. Kılıç Arslan, İA, s. 682 a; Sıbt, III. Ahmed (Topkapı) 2907 (XII), s. 144 a.
- (4) Tarih Meyyâfârkın, British Museum. s. 153 b.
- (5) Firdevsi Şah-nâme'de ve bazı lugatlarında Yabgu'nun nisbeti «Hatt-i Yabguvi» (Yabgu yazısı) şeklindedir.
- (6) Yazma nüshada bu isim Yavukiyye () şeklinde görülmekte, Cl. Cahen onu Bâdükiya veya Bârtükia şeklinde okumaktadır (İA (1938), 418). Yazmada: Tevâka'a el-Yavukiyye ve'l-Rûm ve nasara'llah el-Müslimin.
- (7) «Tuğat-i Etrâk ve süfehâ-i ağbiyâ ve ahlâf-i Yavgıyân-i işân der serkadd-i memâlik mudâhalet numûde» (Evâmîr ul-Alâiyye, s. 485). Sıbt'ın yavgululara ait metinlerinden ancak lüzumlu kayıtlar Selçuklular tarihinde ve burada alınıyoruz.
- (8) Quatremere kendi neşir ve tercümesinde bu ismi noktasız yazmış; onu Nâvegıyân (okçu) olarak okumak isterken bundan vazgeçmiş ve bunu ok ve uç kelimelerinden mürekkep sanarak (Uc Türkmenleri) (Türkmen ul-Uciyye veya Ucokiyye) şeklinde okumuş ve tercüme etmiştir. (Histoîr des Mongol de la Perse, s. 342). Şarkiyatçıların anlayamadıkları Ucuyye veya Ucokiyye Türkmenleri için de bak. F. Köprülü, TM, I, s. 209. Ali-zâde'nin neşrinde ise «Yavgıyan ve münheziman-i Sultan Celâleddin» şeklinde ismi doğru olarak vermiştir. (Câmi'ül-tevarih, Bakü 1957, III, s. 71). Târih Mansûri de bu sırada Yavguyye () nın dağıldığından ve ekserisinin itaate girdiğinden bahseder (Moskova faksimile neşri 1960, s. 175 b).
- (9) Selçuklular tarihi, s. 122.
- (10) Siyâset-nâme, nşr. H. Darke, Tahran 1347, s. 103. Nâşir metinde bunu Yavgıyân şeklinde kaydettiği halde notlarda, nushaya aykırı olarak, Nâvegıyân imlâsiyle yazmış ve Farsça sandığı kelimeye bir yakıştırma «tir-endâzân» yani okçular manasını vermiştir.
- (11) Tarih-i Bayhak, nşr. A. Behmenyâr, Tahran 1317, s. 51, 267; İ. Kafesoğlu, İA, sayı 104, s. 395 b, str. 27.
- (12) Bak. Gerdizi, Zeyn ul-ahbâr, nşr. M. Kazvîni, Tahran 1937, s. 50; Selçuklular tarihi, s.
- (13) Bak Selçuklular tarihi, s. 47-48.

GÖLGELER

Yalnızlık içime korkular salmış
Ağaçlar simsiyah devlere dönmüş
Karanlıklar, korkular içime dalmış
Işıklar yok olmuş, lambalar sönmüş

Tabutlar, ölümler dönüp duruyor
Odama acaip gölgeler dolmuş
Gölgeler rüzgârla oyun oynuyor
Bu oda cinlerin odası olmuş

Tereddüt, şaşkınlık, ne yapacağım
Nereye, kimlere, nasıl gideyim?
Acaba nasıl kurtulacağım
Elinden cinlerin ve gölgelerin

İhsan İŞİK